

УДК 373.2.017:331]:17.022.1

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ

Алла Залізник, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-5255-385X

E-mail: amz423422@gmail.com

Проаналізовано наукові джерела, що містять інформацію щодо формування моральної особистості під час трудового виховання. Висвітлено сутність понять «особистість», «моральна особистість», «формування». Окреслено певні особливості, що притаманні тільки моральній особистості. Подано теоретичний аналіз педагогічних праць видатних педагогів, філософів. Перспективні напрями дослідження бачимо у вивченні подальшого розвитку поглядів сучасних учених щодо формування моральної особистості дошкільника під час трудового виховання.

***Ключові слова:** дитина; дошкільник; праця; моральна особистість; моральне виховання; трудове виховання; підростаюче покоління; моральні якості; моральна поведінка; трудові навички.*

FORMATION OF THE MORAL CHARACTER OF A PRESCHOOLER IN THE PROCESS OF LABOR EDUCATION

Alla Zaliznyak, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-5255-385X

E-mail: amz423422@gmail.com

The article emphasizes that the urgent problem of preschool is the formation of moral character in the process of labor education. The essence of such concepts as “personality”, “moral personality”, and “formation” is highlighted. It is noted that direct activity, which can take various forms (e.g., educational, cognitive, artistic, aesthetic; sports, games, and, in particular, labor) is an important component of the formation of personality.

Certain features that are inherent only in the moral character are outlined. The basis of personality is its moral development, which is the level of assimilation of ideas about moral norms, the formation of moral feelings, and moral behavior.

It is emphasized that a person becomes a moral character when they voluntarily subordinate their actions to the moral requirements of society, realize the meaning and content; are able to set moral goals and make decisions according to specific circumstances, self-assess their actions and actions of others, educate themselves, and resist environment.

The invaluable role of labor education in the formation of the moral character of the preschooler is highlighted. It is emphasized that work as a means of moral development of the child, which our ancestors sang about and glorified it in songs and fairy tales, accumulated the quintessence of wisdom in proverbs and sayings that were passed down from great-grandfather to descendants.

Theoretical analysis of pedagogical works of outstanding teachers, thinkers, and philosophers on the formation of the moral character of the preschooler in the process of labor education is presented. It is

also noted that in the Renaissance, humanistic educators first introduced the concept of "labor education". They justified that labor education is the basis for the formation of the moral character of a child. It is work that contributes to the formation of a child's moral qualities, beliefs and feelings, moral behavior, and moral consciousness.

Further research in this direction may be connected to the study of further development of the views of modern scientists on the formation of the moral character of the preschooler in the process of labor education.

Keywords: *child; preschooler; work; moral character; moral education; labor education; younger generation; moral qualities; moral behavior; labor skills.*

Дошкільна освіта є обов'язковою частиною освіти у нашій державі, яка визнає пріоритетність означеної освіти та створює всі умови для її здобуття. Вищезазначена освіта сприяє всебічному розвитку дитини: фізичному, інтелектуальному, творчому, моральному й трудовому. Під час здобуття дошкільної освіти діти проходять курс соціалізації, у них формуються необхідні життєві навички.

У статті 43 Конституції України визначено: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовка і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб» [6, с. 11].

На сучасному етапі життя доцільно створити сприятливі умови для розвитку моральної особистості під час трудового виховання. Саме у Законі України «Про освіту» зазначена методологія виховання, що спрямована на формування моральної особистості [4].

Концепція дошкільного виховання наголошує на важливості формування у дітей моральних якостей, які розвиваються у різних видах діяльності: ігровій, навчальній, трудовій.

На сьогодні наше суспільство все більше зв'язане тенетами глобалізації та модернізації. Унаслідок цього на сучасному етапі відбувається значне зниження морального рівня суспільства. У ХХІ столітті все швидше й швидше втрачають своє значення національні та загальнолюдські морально-духовні цінності, що становлять зміст морального виховання.

Зазначимо, що праця була і залишається природною необхідністю людини. Праця є невичерпним джерелом виховання всебічно розвиненої особистості, що сприяє формуванню у неї найкращих якостей: інтелектуальних, моральних та психологічних. У праці формуються такі риси: відповідальність, взаємодопомога, організованість, дружелюбність та інші важливі моральні якості, які необхідні дітям у майбутньому житті.

Сьогодні одна з важливих проблем у дошкільлі – формування моральної особистості дошкільника під час трудового виховання.

На важливість використання праці як виховного засобу в дошкільлі вказували видатні вітчизняні діячі: С. Русова, Н. Лубенець, Н. Кобринська, Д. Лазуркіна, Є. Аркін та інші.

Проблемі трудового виховання молодого покоління присвячені дослідження багатьох світових педагогів: Дж. Дьюї, Е. Роттердамського, Т. Мора, Т. Кампанелли, Я. Коменського, Дж. Лок, Й. Песталоцці, А. Дістерверг та інших.

Питання трудового виховання дітей розкрили велети педагогічної думки – К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, а також сучасні дослідники – Т. Поніманська, Г. Беленька, М. Машовець, Н. Болдирев, І. Мар'єнко, М. Піскунов та інші.

Окремі аспекти трудового виховання висвітлено у працях: І. Бега, П. Блонського, М. Грашкова, П. Чамата, Д. Фельдштейна, О. Кононко, В. Котирло, В. М'ясищева, Ю. Приходько, Н. Литвинова, О. Кононко, В. Котирло, В. Моляко, Г. Щукіна та інших.

Особливості проблеми морального виховання молодого покоління знайшли відображення у працях науковців: Ш. Амонашвілі, О. Бодальова, Л. Божович, О. Вишневського, Л. Громової та інших.

Мета статті – розкриття важливості трудового виховання у формуванні моральної особистості дошкільника в історико-педагогічному контексті.

Праця є могутнім виховним засобом формування особистості й, зокрема, моральної особистості. У виданні «Педагогічний словник» за редакцією М. Ярмаченко розкрито сутність поняття «особистість» у такій інтерпретації: «особистість – соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного. Особистість є суб'єктом пізнання й активного перетворення світу» [9, с. 351].

Психолог С. Максименко звертає увагу на те, що особистість завжди коректно історична, яка відбиває суспільно-економічні відносини тієї епохи, в якій сама проживає.

А. Кузьмінський та В. Омеляненко підкреслюють, що особистість є соціальним поняттям, вона має можливість спілкуватися з іншими людьми та здатність до засвоєння соціального досвіду. Автори зазначають, що на розвиток людини значний вплив має її соціальне оточення, завдяки якому та формується як особистість і набуває досвіду у спілкуванні з оточенням, а також у неї формується мова, поведінка, перші моральні якості, риси, уявлення та судження.

Науковці наголошують, що важливе значення у формуванні особистості посідає її безпосередня діяльність, яка може мати різні форми: ігрову, навчально-пізнавальну, художньо-естетичну, спортивну й, зокрема, трудову.

Розглянувши сутність поняття «особистість», перейдемо до поняття «формування», що належить до апарату дослідження.

А. Кузьмінський та В. Омеляненко зауважують: «Формування – це складний процес становлення людини як особистості, який відбувається в результаті розвитку і виховання; цілеспрямований процес соціалізації особистості, який характеризується завершеністю. Проте завершеність цього процесу можна говорити лише умовно» [7, с. 52].

Під час формування особистості відбувається одночасно й процес засвоєння загальноприйнятих моральних норм і правил поведінки. Це дуже важливо, оскільки моральна самосвідомість дає змогу людині оцінити не лише себе, а й інших з точки зору моралі.

Учені підкреслюють, що основою особистості є її моральний розвиток, що виступає результатом виховання. Неоціненну роль у формуванні моральної особистості дошкільника вартує трудове виховання.

З давніх-давен наші пращури здійснювали виховання особистості дитини в процесі трудової діяльності. Вони творили науку про виховання, а педагоги-науковці лише упорядковували їхні надбання.

Зауважимо, що праця сприяє не лише фізичному, інтелектуальному, естетичному розвитку особистості дитини, а й моральному. Саме у процесі трудового виховання діти опановують такі моральні якості: організованість, відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність. Також під час трудового виховання у дошкільників розвиваються моральні почуття, які є рушійною силою поведінки: почуття власної гідності, почуття обов'язку за доручену справу та почуття сорому.

Зауважимо, що людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх значення й зміст, здатна ставити перед собою моральні цілі та виробляти рішення відповідно до конкретних обставин, самостійно оцінювати власні дії й вчинки оточення, виховувати себе, протистояти середовищу. Це поняття дуже тісно пов'язане з іншими поняттями й проблемами етико-філософського змісту: з поняттям обов'язку, відповідальності, самостійності, самосвідомості, совісті, самооцінки, гідності, переконання тощо.

Підкреслимо, що трудове виховання з прадавніх віків оспівували та звеличували у піснях і казках. Особлива увага приділялась прислів'ям та приказкам, за допомогою яких наші діди-прадіди під час праці впливали на моральне виховання дітей. Саме в прислів'ях та приказках захований глибокий зміст виховання молодого покоління. У них відбито життєвий досвід, спостережливість, ставлення до праці, культура праці.

Особлива увага у прислів'ях приділялась фізичному, розумовому, естетичному й, зокрема, трудовому та моральному вихованню. В означених жанрах фольклору провідною темою була праця людини, що забезпечувала її моральний розвиток та сприяла формуванню моральної особистості: «Щоб стати людиною треба працювати», «Щастя той здобуває, хто в праці розуму набирає», «Мораль чиста – краще всякого намиста», «Гідність людини визначається її вчинками», «Догоджай не людям, а совісті своїй», «Не місце людину красить, а людина – місце», «У праці краса людини», «Землю прикрашає сонце, а людину праця», «Без трудів не їстимеш пирогів», «Без роботи, ані хліба, ані хати, ніде і води взяти», «Дерево шанують, як добре родить, а людину – як добре робить», «Людина свою долю працею кує».

Багато значущих педагогічних ідей з питань трудового та морального виховання сформував давньогрецькі філософи: Арістотель, Демокріт, Сократ.

Давньогрецький філософ Демокріт у своїх ученнях одним із перших філософів вказав на важливу роль праці у вихованні та навчанні дітей. Відомий філософ звертав увагу на те, що людині просто так не даються принципи. Вони виникають як наслідок виховання, а не природи. Виховання, на думку Демокріта, має дати людині три дари: добре мислити, говорити й добре працювати.

Сократ стверджував, що люди мають спочатку аналізувати себе, свою поведінку, вдосконалюючи так свою мораль. Мету виховання давньогрецький філософ Сократ вбачав у культурі поведінки, тобто у формуванні моральної особистості. Сократ у свій час розглядав такі морально-етичні поняття: доброта, справедливість, доблесть, відвага, мужність тощо. Моральне виховання у Сократа невіддільно пов'язане з самовихованням.

Моральне вчення Платона відображено в працях «Держава», «Закони», «Протагор» [10; 11; 12], у яких він виклав свою педагогічну теорію, обґрунтував зміст навчання і виховання. Його ідея державного суспільного виховання торкалася виховання молодого покоління в епоху рабовласництва. Він зневажливо ставився до фізичної праці та вважав, що діти панівних класів суспільства не повинні працювати.

Платон розглядав виховання як могутній спосіб формування особистості.

Педагогічні погляди Арістотеля щодо виховання та навчання викладено в трактатах «Політика» та «Нікомахова етика». Арістотель вважав, що моральні чесноти розвиваються в людині через дію, тобто через працю. Мета виховання, на його думку, повинна полягати у розвитку передусім вищих сторін душі: розумової та вольової. Він розробив виховну систему для «вільно народжених» громадян, зміст і методи виховання [1; 2].

Таким чином, у період рабовласництва зображена своєрідна система виховання.

Дотичним для нашого дослідження є твір Стародавньої Русі, що має назву «Повчання Володимира Мономаха». Відомий київський князь Володимир Мономах у вищеназваній праці вказував на необхідність виховання у дітей ініціативи та працелюбності. На його думку, праця є основним засобом запобігання лінощам у дітей. Він закликав виховувати дітей на прикладі старших. Провідну роль відводив моралі у взаєминах між людьми та спілкуванні. У своїй книзі київський князь звертав увагу на моральні чесноти, правила та норми поведінки.

Підкреслимо, що саме в епоху Відродження педагогами-гуманістами вперше було впроваджено поняття «трудова виховання».

Так, англійський письменник-гуманіст Т. Мор та італійський філософ Т. Кампанелла сформулювали свої ідеї щодо трудового виховання молодого покоління.

Велику увагу Т. Мор приділяв організації праці в досконалому суспільстві, спеціально розглядаючи проблему тривалості робочого дня. Він заперечував жорстокість і грубість середньовічного виховання. Особливо англійський письменник-гуманіст виокремлював у людей суспільні та особистісні якості [8].

Т. Кампанелла у своєму творі «Місто сонця» висловив думку про те, що молодь слід готувати до трудової діяльності. Він наголошував, що молодь повинна спочатку відвідувати різні майстерні і лише потім долучатися до громадської праці. Також він наголошував, що трудова виховання має тісно поєднуватися із морально-естетичним [5].

Таким чином, представники другої половини XVII–XVIII та кінця XIX – початку XX століть продовжували розглядати означену проблему.

Чеський мислитель-гуманіст Я. Коменський був одним із перших, хто зосередив свою увагу на важливості трудового виховання в сім'ї. Він радив батькам давати дітям різноманітні посильні доручення, що розвинуть у них інтерес до праці та бажання трудитися. Учений наголошував на тому, щоб всіляко заохочувати природну активність, рухливість дитини. Далі відомий учений наголосив на вихованні таких «добрих якостей», як почуття міри, охайність, повага до старших, люб'язність, мудрість, справедливість, благодійність, терпимість, делікатність, ввічливість, уміння тримати себе з гідністю.

Ж.-Ж. Руссо, французький філософ-просвітитель, радив привчати дітей до сільськогосподарської праці, вважаючи, що праця на природі позитивно впливає на моральне виховання молодого покоління. Свої педагогічні погляди він виклав у відомій книзі «Еміль, або Про виховання» [13], в якій піддав гострій критиці систему станово-феодалного виховання з його пригніченням особистості дитини паличною системою. Мислитель наголошував, щоб діти були дітьми, перш ніж стануть дорослими. Виходячи з цього положення, він запропонував ідею вільного виховання, де розумно поєднується навчання, гра та праця. Педагогічні висловлювання Ж.-Ж. Руссо пронизані ідеями гуманізму і демократизму. Він вважав, що саме моральні якості доцільно

виховувати у процесі трудової діяльності.

Швейцарський педагог Й. Песталоцці, наслідуючи ідеї трудового виховання Ж.-Ж. Руссо, також надавав великого значення трудовому вихованню в сім'ї. На його думку, у дітей доцільно сформувати повагу до праці. Це вершина високої моралі.

Американський філософ, педагог і психолог Д. Дьюї [3] розглядав працю як «метод життя і навчання (учіння)». Відомий філософ вважав, що праця дисциплінує дитину, і тому він створив власну школу, в якій навчав дітей трудовим навикам. Учений вказував на те, що саме праця є джерелом морального виховання.

Отже, просвітителі епохи Просвітництва та реформаторської педагогіки приділяли велику увагу трудовому вихованню. Вони доводили, що трудове виховання є основою формування моральної особистості дитини.

Видатний український філософ Г. Сковорода, спираючись на народне розуміння праці, обстоював необхідність підготовки дітей до «спорідненої» трудової діяльності, тобто до такої, що відповідає їхнім можливостям. За твердженням Г. Сковороди, саме в праці людина найбільше реалізує свої можливості і тільки через трудове виховання реалізується моральне самовдосконалення людини. Він переконливо доводив, що у дітей слід виховувати такі моральні якості: поміркованість, доброчесність, справедливість, доброзичливість, вдячність, скромність, а також гуманізм та милосердя.

Видатний педагог і письменник А. Макаренко розробив цілу систему трудового виховання в сім'ї, що заснована на багатому досвіді роботи двох дитячих колективів, якими він керував. Він вважав, особливо важливою для трудового виховання є участь дитини в господарських справах сім'ї. На його думку, саме праця дитини в сім'ї виховує чесність, дбайливість, моральну свідомість, відповідальність, здатність орієнтуватися у відповідних ситуаціях тощо. Він зауважував, що праця не тільки розвиває у дітей навички, здібності, в ній виховуються характер, а також моральні почуття та переконання.

Належної уваги трудовому вихованню дітей приділяв видатний педагог В. Сухомлинський. У своїй книзі «Серце віддаю дітям» [14] відомий учений розглядав працю як засіб виховання в освітньому процесі, під час якого здійснюватиметься моральне, інтелектуальне, естетичне виховання. Працю дитини В. Сухомлинський пов'язував з моральними почуттями до рідних їй людей та до оточення. Спілкуючись із дорослими під час праці, дитина залучається до їхнього духовного світу, навчається взаємодіяти з іншими людьми, погоджувати свої дії, підпорядковуючи їх спільній меті. Учений вважав трудове виховання підростаючого покоління важливим елементом морального виховання, в якому визначив головний напрям – виховання людяності.

Таким чином, розкрито важливість трудового виховання у формуванні моральної особистості дошкільника в історико-педагогічному контексті. Саме праця сприяє формуванню у дитини моральних якостей, переконань і почуттів, моральної поведінки та моральної свідомості. Подальші розвідки у заданому напрямі пов'язані з вивченням історії розвитку морального виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Нікомахова етика. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Аристотель. Політика. Москва: Мысль, 1997. 458 с.
3. Дьюї Дж. Школа і общество. Москва: Государственное изд-во, 1915. 164 с.
4. Про освіту: Закон України від 16 липня 2019 р. № 38-39. Дата оновлення: 18.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/> (дата звернення: 14.03.2022).

5. Кампанелла Т. Город солнца. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1954. 245 с.
6. Конституція України. Харків: Парус-Друк, 2011. 48 с.
7. Кузьмінський А. І, Омеляненко В. Л. Педагогіка. Київ: Знання, 2007. 447 с.
8. Мор Т. Утопия. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1952. 294 с.
9. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М. Д. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
10. Платон. Держава. Київ: Основи, 2005. 355 с.
11. Платон. Закони. Москва: Мысль, 1999. 832 с.
12. Платон. Протагор. Москва: Прогресс, 1994. 176 с.
13. Руссо Ж-Ж. Избранные сочинения: у 3 т. Москва, 1961. Т. 1: Педагогический роман. Эмиль, или о воспитании. 851 с.
14. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3: Серце віддаю дітям. 670 с.

REFERENCES

1. Arystotel. (2002). Nikomakhova etyka. Kyiv: Akvilon-Plius [in Ukrainian].
2. Aristotel'. (1997). Politika. Moskva: Mysl' [in Russian].
3. D'jui, Dzh. (1915). Shkola i obshchestvo. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo [in Russian].
4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu»: vid 16 lypnia 2019 r. № 38–39. Data onovlennia: 18.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/> [in Ukrainian].
5. Kampanella, T. (1954). Gorod solnca. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [in Russian].
6. Konstytutsiia Ukrainy. (2011). Kharkiv: Parus Druk [in Ukrainian].
7. Kuzminskyi, A. I, Omelianenko, V. L. (2007). Pedahohika. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Mor, T. (1952). Utopija. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [in Russian].
9. Pedahohichniy slovnyk. (2001). Yarmachenka M. D. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
10. Platon. (2005). Derzhava. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
11. Platon. (1999). Zakony. Moskva: Mysl' [in Russian].
12. Platon. (1994). Protagor. Moskva: Progress [in Russian].
13. Russo, Zh Zh. (1961). Izbrannye sochinenija (Vols. 1–3), Vol. 1: Pedagogicheskij roman. Emil', ili o vospitanii Moskva [in Russian].
14. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Vybrani tvory. (Vols. 1–5); Vol. 3: Sertse viddaiu ditiam. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].